ISSN 2078-5534. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2011. Випуск 54. С. 311–317
Visnyk of the Lviv University. Series Philology. 2011. Issue 54. P. 311–317

УДК 811.521'366.5

ОСОБЛИВОСТІ КАТЕГОРІЇ ВВІЧЛИВОСТІ ЯК ГРАМАТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ

Микола Колодько

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
бульв. Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна, 01601,
тел.: (093) 107 47 43, e-mail: _knk@mail.ru

Зроблено спробу висвітлити категорію ввічливості, як граматичну категорію японської мови, шляхом протиставлення "скромних" і шанобливих форм японського усного і писемного мовлення. Проаналізовано та представлено підходи різних учених і дослідників японської мови щодо класифікації граматичних, лексичних і морфологічних одиниць усного і писемного ввічливого мовлення, розглянуто службові дієслова ввічливості розмовної японської мови.

Ключові слова: категорія ввічливості японської мови, ввічливі форми дієслів, "скромні" форми дієслів.

Категорія ввічливості в японській мові належить не до стилістичних категорій, на відміну від більшості світових мов, а до граматичних.У першій половині XX століття такі вчені, як Б. Чемберленд, Є. Поліванов, О. Плетнер, Киеда Масуічі й інші вважали, що граматично категорія ввічливості в японській мові передає першу, другу і третю особу. Для доведення своєї теорії вони вказували на те, що так звані шанобливі форми не можна використовувати у першій особі, а "скромні" форми найчастіше використовуються саме стосовно першої особи. Іще одним доказом цієї теорії був той факт, що в деяких контекстах використання форм ввічливості заміняло власні займенники. Але, на думку В. Алпатова [1], протиставлення певних форм точно не пов'язано з протиставленням трьох осіб. До того ж форми з ます і форми без ますможуть вживатися у мовленні щодо будь-якої особи, оскільки вони виражають нейтрально-ввічливий стиль. Якщо говорити про "скромні" форми, то іноді вони можуть бути використані, коли мовець говорить про себе у третій особі [2, с. 10].

Отже, проаналізувавши погляди вищезгаданих учених, можна дійти висновку, що в японських формах ввічливості не можна знайти категорію особи в звичному для нас вигляді. У японській мові варто виділяти не три особи, а протиставлення "особи", яка перебуває у сфері мовця (うち) і особи – поза цією сферою (そと). Наприклад, коли говорять про членів своєї сім'ї або про людину, яка працює разом з вами, під час розмови з людьми, які не є членами вашої сім'ї чи тими, хто не працює у вашій фірмі, зазвичай не використовують ввічливі форми. Цю думку також підтримують учені Д. Позднєєв та Б. Лаврентьєв. Для більш повного розуміння покажемо цей поділ на "особи" на прикладі: お母さんはご心配なさらなかったですか。— いいえ、さっそく、帰った話した

© Колодько Микола, 2011

ら、とても喜んでいましたは。*“Ваша матір не хвилювалася? – Ні, я коли повернулася, одразу все розказала, вона була задоволена”* [2, с. 39].

Найяскравіше категорія ввічливості проявляється у дієсловах. Під час аналізу граматичних форм дієслова у контексті увага одразу звертається на те, що нейтрально-ввічливим формам дієслова протиставлені дві інші форми, а саме – ввічлива і “скромна”. Причому, ввічлива форма не використовується, коли йдеться про дії і стан мовця, а “скромні” форми найчастіше вживають саме за цієї умови.

Ввічливі форми дієслова, зазвичай, формуються за однією з таких схем:

• お…になる。Ця ввічлива конструкція використовується найчастіше у усному мовленні, хоча в деяких писемних джерелах, наприклад, в п’єсі “Акума ва кімбен”, ця конструкція вжита досить часто. Варто також зазначити, що якщо дієслівна форма складається з китайського кореня плюс する, то префікс お змінюється на ご;

• приєднання до дієслова суфікса れ/られ。Форми цієї конструкції мають більш “книжковий” відтінок і в усному мовленні трапляються рідше, ніж вищезазначена форма お…になる. Ще одна причина меншої популярності цієї конструкції – збіг її з пасивним станом, і відповідно, складність їх розрізнення в усному мовленні.

Існує також низка дієслів ввічливості, які самі виражають дію або стан по стосовно глибоко шанованої людини.

У писемному мовленні це такі дієслова, як: あそばす – “робити”,おぼす – “думати”,しらす – “відати”, “знати”, みそなわす – “дивитися”, たまう – “бути даним”, たまわる – “давати”,おうす – “говорити”,ごらんず – “дивитися” тощо.

У розмовному мовленні, це такі дієслова як: あがる – в значенні “їсти, пити”,めしあがる – “їсти”, “пити”,いらっしゃる – “бути”, “іти”, “приходити”, おっしゃる – “говорити”, おぼしめす – “думати”,くださる – “давати”, なさる – “робити”, めす – “звати”, ござる – “бути” тощо.

Є ще один спосіб формування ввічливих форм, коли до слів, що виражають ввічливе ставлення додаються あり,そうろう, ます – “бути” та зв’язка なり. Проілюструємо цей спосіб на прикладі: ある時、のぶにしに向かってじょこうおうせなりけるは… *“Одного разу, звернувшись до Нобоніші, імператор промовив…”*. Варто зазначити, що в цьому прикладі, дієслово なり слід розглядати як службове дієслово ввічливості, хоча за своєю природою, воно є самостійним дієсловом. Нижче ми розглянемо службові дієслова ввічливості більш детально.

Як вже було зауважено, в японській мові ввічливі форми дієслів протиставляються так званим “скромним” формам дієслів. Ці дієслова вказують на дію або стан самого мовця, який говорить про себе [3, с. 215–217].

Значення дієслова, яке відповідає значенню “скромної” форми дієслова може виражатися в корені дієслова. Можна виділити такі скромні еквіваленти дієслів [2, с. 58–59]:

Дієслово	Переклад	“Скромна” форма
来る	*приходити*	まいる
行く	*іти*	まいる
言う	*говорити*	もうす
する	*робити*	いたす
見る	*бачити*	はいけんする
知る	*знати*	ぞんじる
知る	*знати*	ぞんじあげる
食べる	*їсти*	いただく
飲む	*пити*	いただく
もらう	*отримувати*	いただく
やる	*давати*	あげる
見せる	*показувати*	ごらんにいれる
見せる	*показувати*	おめにかける
会う	*зустрічатися*	おめにかかる
訪ねる	*відвідувати*	うかがう
聞く	*слухати*	うかがう
借りる	*брати в борг*	はいしゃくする

Мияджі Ютака звернув увагу на те, що іноді “скромні” форми дієслова використовуються без будь-яких обмежень стосовно мовця або людей, які є “своїми” для нього. У зв’язку з цим науковець виділив особливий клас “скромних” дієслів. До таких дієслів належать: いたす、もうす、まいる。 Мияджі Утака вказує також на те, що ці дієслова завжди вживаються разом з суфіксом ます [4, с. 94–96].

У своїй роботі “Категория вежливости в современном японском языке” В. Алпатов додає до цього класу такі дієслова, як: いただく – “їсти”, “пити”, ちょうだいする – “їсти”, “пити”, ぞんじる – “знати”, ぞんじあげる – “знатиおる – “бути”. Для підтвердження своїх висловлювань відомий науковець наводить такі приклади з аутентичних джерел: その晩は、京都名物の“いもぼう”をいただきたかったんです。 *“В той вечір я хотіла спробувати знамениту кіотську страву «Імобоу»* (розповідь дівчини про поїздку до Кіото своєму нареченому)”. 日本が戦争していることもぞんじています。 *“Я знаю те, що Японія веде війну”.* はい、お名前はよくぞんじあげています。 *“Так, я добре знаю його ім’я”.* かんじ先生、学生たちが聞いております。 *“Пане інспекторе, студенти вас слухають” (викладач виступає від імені студентів).* В. Алпатов вважає, що вищезазначені дієслова становлять особливий клас дієслів, які знаходяться між ввічливими дієсловами і їх “скромними” еквівалентами [2, с. 64–66].

Японський мовознавець Кіеда Масуічі також виділяє особливий клас дієслів у категорії ввічливості, але, на відміну від В. Алпатова, він дає йому іншу назву і відносить до нього інші дієслова. За М. Кіеда, до цього класу належать дієслова, що

виражають чемність. Це дієслова, які не виражають ввічливості чи глибокої пошани стосовно іншої людини, або скромності щодо себе, але вони обов'язково вживаються у "чемному" мовленні. Використання цих дієслів нагадує вживання ввічливих префіксів を і ご у виразах ご返事 – "відповідь" і お礼 – "вдячність", хоча при цьому мається на увазі відповідь і вдячність самого мовця. Також М. Кіеда відносить до цього класу дієслова もうす – "говорити", はべり – "бути", "бути в наявності" і ござる – "бути".

Але, як зазначає М. Кіеда, у разі використання цього класу дієслів у ввічливому мовленні, необхідно дотримуватися певних правил для вираження особи. Мовознавець пояснює, що якщо в реченні йдеться про першу особу, вживаються "скромні" форми дієслова, якщо мова йде про другу особу, вживаються ввічливі форми дієслів, якщо ж ідеться про третю особу – треба вживати дієслова "чемності" або нейтрально-ввічливі форми дієслів. Отже, за правильним вживанням категорії ввічливості, можна легко виявити особу мовця [3, с. 218].

Вище зазначили схеми формування ввічливих форм дієслів. Однією з таких схем була схемаお…になる. Але префікс おбагатозначний і для більш повнішого розуміння ввічливого усного і писемного мовлення, варто виділити кілька його основних значень.

- Префікс お може вживатися у словах, які не мають жодного відношення до категорії ввічливості. Такі слова можуть зустрічатися як з префіксом お, так і без нього. Наприклад, у газеті 朝日新聞 в одній статті можна натрапити на дві форми – 米 і お米 – "*рис*". У цьому випадку слова є синонімічними, і префікс お не має жодного граматичного чи лексичного смислу. Детально вживання цього префікса досліджує Н. Фельдман [5] .
- Ще один приклад використання слів з префіксом お – для позначення предметів або якостей, пов'язаних з особою, до якої говорить мовець, або для позначення самої особи, про яку говориться. У такому випадку, значення цієї форми прирівнюється до значення ввічливих форм, які ми згадали вище. こちらはごふじんがお一人で泊まっていらっしゃいます。*"Тут живе одна жінка"* (поліцейський, говорячи про незнайому жінку). Отже, форми з お передають наше ставлення до сторонніх або малознайомих нам людей, які займають вищий за нас соціальний статус, або ж рівні нам. Іноді ця форма може вживатися до "своїх", але вищих за соціальним статусом осіб.
- Префікс можна вживати お разом зі "скромними" формами дієслова. У випадку такого використання префікс お може приєднуватися до назв і характеристик дій мовця, або дій особи "своєї" для мовця, під час розмови зі сторонньою людиною; до назв предметів, які мовець передає будь-якій іншій особі. 皆さんお待ちかねで、今お電話をおかけしようと思ったところでした。*"Вас уже чекають, ми вже хотіли вам телефонувати"* (власниця ресторану – до клієнта). Отже, на відміну від дієслова, де ввічливі і "скромні" форми розрізняють, в інших частинах мови ці значення виражаються однаково – за допомогою префікса お.
- Інколи префікс おможе приєднуватися до слів, непов'язаних з особою мовця або особою іншої людини. Цей спосіб використання префікса характерний для жіночого мовлення. Причина його використання – намагання зробити мовлення більш ввічливим

і толерантним. Проілюструємо це на прикладі: お寺見てまいりましたの。*"Я ходила дивитися на храм"* [2, с. 86–89].

Отже, на прикладах ми побачили, що префікс お досить розповсюджений у вживанні. Хоча він не є єдиним префіксом у категорії ввічливості. Існують також й інші префікси, однак сфера їх використання значно вужча.

Префікс おんє еквівалентним префіксу お і найчастіше розглядається як його варіант під час пишномовних виступів.

Ще один пишномовний префікс – ぎょ. Він зазвичай вживається у мові про імператора.

Існує два погляди щодо префікса おみ. Один з них вказує на "жіночність" цього префікса, а інший – на те, що він використовується перед словами, які починаються з голосного звука, наприклад, おみ足 – "нога",おみ帯 – "японський, широкий пасок".

Префікс み – застарілий, але в сучасному мовленні вживається у випадку, коли йдеться про Бога, або про предмети і явища, які з ним пов'язані. Наприклад, み教え – "Євангеліє" [2, с. 92].

Для повнішого розуміння категорії ввічливості японської мови, важливо також розглянути службові дієслова ввічливості розмовного мовлення. Існує багато дієслів, які самі по собі не є власне ввічливими службовими дієсловами, але вживаються як допоміжні (тобто в ролі службових дієслів). Розглянемо ввічливі службові дієслова:

- なさる 。Це дієслово використовується у розмовному мовленні як ввічливий еквівалент дієслова "робити". Окрім того, なさる може вживатися як допоміжне дієслово для вираження ввічливості. Часто なさる використовується разом з префіксами お або ご: 速くおいでなされば間に合いましょう。*"Якщо ви швидко прийдете, то встигнемо"*. У наказовій формі なさい часто "опускають": お座り – "сідайте".
- あそばす。Це дієслово використовується у значенні "робити" у ввічливому мовленні. Крім того, あそばすвживається в якості ввічливого допоміжного дієслова, що вказує на шанобливе ставлення до співрозмовника. Це дієслово, як і なさる використовується з префіксами お абоご: 速くお帰りあそばせ。 – *"повертайтеся якомога скоріше"*.
- になる。Це дієслово передає значення дії так, ніби дію не роблять, а вона робиться сама собою. Саме тому це слово/словосполучення є дуже ввічливим. Для прикладу можна навести такі дуже ввічливі словосполучення: お日になる – "*вставати*", お夜になる – *"лягати спати"*.
- くださる。Це дієслово вживається в двох контекстах: 1) як самостійне дієслово зі значенням "*давати*" (вищий за соціальним статусом – нижчому), 2) як ввічливе допоміжне дієслово. くださる використовують для ввічливого вираження дії, що спрямована на мовця. Наприклад: 少しお待ち下さいませ。– *"Будь ласка зачекайте трошки"*.
- たまう。Це дієслово не є допоміжним, а власне службовим. Використовується воно тільки в наказовому способі たまえ серед студентства (особливо серед чоловіків) і виражає близькість та легку пошану. Вживається до дій співрозмовника. На відміну від вищезазначених дієслів, префікси お і ごз ним не використовуються. Наведемо приклад використання цього дієслова: ちょっと待ちたまえ。 – *"зачекай трохи"*, ときに遊びに来たまえ。– *"До речі, заходь у гості"* [3, с. 444–447].

Отже, у нашій статті розглянуто систему граматичних форм ввічливості в японській мові. Ми проаналізували та представили підходи різних вчених і дослідників японської мови щодо класифікації граматичних, лексичних і морфологічних одиниць усного і писемного ввічливого мовлення. В основі категорії ввічливості лежить складна система японських соціальних відносин, яка не могла не відбитися в граматичний і лексичній будові мови. Тому для повнішого розуміння і легшого вивчення японської мови та соціальних процесів, які відбуваються в Японії в наш час, вважаємо що дана тема має бути досліджена глибше та ґрунтовніше.

Список використаної літератури

1. *Алпатов В. М.* Грамматическая система форм вежливости современного японского литературного языка: дис. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Владимир Михайлович Алпатов. – М., 1971. – 319 с.
2. *Алпатов В. М.* Категория вежливости в современном японском языке / В. М. Алпатов. – М., 1973. – 107 с.
3. *Киэда Масуити.* Грамматика японского языка / Масуити Киэда.: пер. с яп., общ. ред., предисл., коммент. и прил. Н. И. Фельдман. – Изд. 5-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2010. – Т. 1. – 675 с.
4. *Мияджі Ютака.* Гендай-кейго-но икко:сацу / Ютака Мияджі // "Кокугогаку", № 72, 1968. – С. 94– 96.
5. *Фельдман Н. И.* Об одном японском префиксе / Н. И. Фельдман // Историко-филологические исследования : сб. статей к семидесятилетию академика Н. И. Конрада. – М., 1967.

Стаття: надійшла до редакції 15.10.2010
прийнята до друку 15.11.2010

THE PECULIARITIES OF THE CATEGORY OF POLITENESS AS A GRAMMATICAL CATEGORY IN THE JAPANESE LANGAUGE

Mykola Kolod'ko

Taras Shevchenko National University in Kyiv,
Chinese, Korean and Japanese Philology Department,
14, Taras Shevchenko Av., Kyiv, Ukraine, 01601,
tel.: (093) 107 47 43, e-mail: _knk@mail.ru

The article presents an attempt to define a politeness category, as a grammatical category of the Japanese language, by contrasting modest and polite forms of the Japanese oral and written speech. Approaches of different scientists and researchers of the Japanese language to classification of grammatical, lexical and morphological units of oral and written polite speech were analysed and presented. Polite auxiliary verbs of colloquial Japanese language are considered.

Key words: a politeness category, polite forms of verbs, modest forms of verbs.

ОСОБЕННОСТИ КАТЕГОРИИ ВЕЖЛИВОСТИ КАК ГРАММАТИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ ЯПОНСКОГО ЯЗЫКА

Николай Колодько

Киевской национальний университет имени Тараса Шевченко,
бульв. Тараса Шевченко, 14, Киев, Украина
тел.: (093) 107 47 43, e-mail: _knk@mail.ru

Сделано попытку осветить категорию вежливости, как грамматическую категорию японского языка, путём противопоставления “скромных” и вежливых форм японской устной и письменной речи. Проанализировано и представлено подходы разных учёных и исследователей японского языка о классификации грамматических, лексических и морфологических единиц устной и письменной вежливой речи, рассмотрено служебные глаголы вежливости разговорного японского языка.

Ключевые слова: категория вежливости японского языка, вежливые формы глаголов, “скромные” формы глаголов.